

ЛУЧИЯ АНТОНОВА-ВАСИЛЕВА

АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ В АЛБАНИЯ

Luchia Antonova-Vasileva

THE CURRENT PROBLEM OF THE BULGARIAN DIALECT IN ALBANIA

The paper studies the peculiarities in the speech of the youngest speakers of the Bulgarian dialects in Albania. It pays attention to the dialectal phenomena, of the degree of theirs conservation or changes in the learning of the Bulgarian literary standard, of the incidence of language interference between Bulgarian and Albanian language.

Редица изследвания на чужди и наши учени показват, че в районите Гора, Голо бърдо, Преспа и Корча в Албания живее население, което говори български диалект. Ние дължим тези проучвания на учени като А. М. Селищев (Селищев 1981), както и на редица негови последователи от по-късни дни.

Тук проследявам основните особености в речта на най-младите носители на българските диалекти. Наблюденията са направени в периода 2006–2009 г. и включват както устната, така и писмената реч в процеса на обучение по книжовен български език. Докладът цели да обърне внимание на някои от явленията, свързани с езиковата интерференция между български и албански език, както и на степента на запазване или иновации в диалектната реч при изучаването на българската книжовна норма. За да се проследят еднотипни езикови особености, докладът се ограничава върху речевите прояви на младежите от Голо бърдо на фонетично, граматично и синтактично равнище.

Според сведенията на населението от български произход от с. Стеблево, Голо бърдо, раждани около 1950 г. и живели със семействата си в гр. Тирана, техните деца не са знаели албански до момента, в който са тръгвали на детска градина или на училище: *„Мойте деца ги растела майка ми до тригодишни. Къ отидоа на кдшит (детска градина) тие не знаат ни една дума албански. Казват по български: сакам леп, сакам вода.“* Тъй като българският в Албания се използва само на битово равнище в теоретичен план от гледна точка на употребата му той се явява регионален вариант, свързан с битовия регистър (стил) на българския стандартен език (Хъдсън 1995: 72). И до наши дни в Албания не се изучава български в средните училища. Показателни са сведенията, записани от възрастна жена от с. Гиневец, Голо бърдо, която никога не се е занимавала с каквато и да било обществена или политическа дейност: *„Шчитаре зборвее българско, макъедне зборвее българско, а шкдо не праифме българско.“* Български се изучава като втори или трети свободно избираем език в университетите в Тирана и Корча. Но естествено липсата на обучение в средния курс не благоприятства избора на такъв учебен предмет. В градовете Тирана, Корча и Елбасан се организират курсове за кандидат-студенти, които желаят да следват в България. Тогава родителите довеждат децата на курс с думите: *„Детето, госпожо, си знаит йдзик от татка и от майка. Ти да го на учиш само да пишит и да пèит (да чете)“*. В действителност отсъствието на обучение в средните училища довежда до невъзможност българският да се използва в неговия по-висок регистър – в областта на усвояването на съвременното научно и културно познание. Дори при най-старателните курсисти,

* Поради техническа грешка тази статия публикуваме чак сега, а не в книжка 2/2011 г. на сп. „Многообразие в единството“. Молим авторката за извинение!

които показват отлични умения при езиковото обучение и владеят на високо равнище други чужди езици (най-често английски и италиански) общуването на български език превключва на регионалния диалектен код веднага, след като свърши часа.

Отражението на диалектните особености на фонетично равнище може да бъде илюстрирано най-добре при проследяването на типичните за региона рефлексии на стб. ©, ъ > о: *Кòде да п̀ита?*; п̀ит; *п̀опук, с̀òбота; со* (*Со зд̀рав̀е; со сестра_ми; со пер̀дет̀а*); *во* (*òште во ст̀аро време*); п̀еток. Този рефлекс е отбелязан и в производни от кръга на новата културна лексика, употребени в писмената реч: *зоботекник*. В писмените работи са отбелязани и случаи на разколебаване: най-често в думата *к̀ъща*, която в региона има и вариант *к̀ук̀а*: *Да д̀ойда во к̀ук̀ата т̀в̀о̀й̀а*, както и *к̀ъса // к̀уса* и др. И от други публикации личи, че в диалекта на някои от селищата в Голо бърдо – напр. с. Стеблево, изговорът *о//ъ* на мястото на стб. © често варира (Петкова 2005). Вероятно това се дължи на фонетичната характеристика на звука в традиционния говор, която се определя като лабиално *â* или широко, отворено *ô* (Бояджиев 2007: 54). Може да се допусне, че характеристиката на тази гласна благоприятства възприемането на книжовния нелабиален изговор. Във връзка с този лабиален по тип рефлекс след вмъкване на *ъ* вероятно са и най-често употребяваните форми на глагола *с̀ъм* (стб. -с̀мь) > *сум* – *Анди с̀ум*. Сходни рефлексии откриваме и в някои числит.: *седум* (БЕР 2002: 575 – *праслав. *sedmь*), *осум* (БЕР 1995: 934 – праслав. **astь*), както и при причастните форми – *д̀о̀шол*. Можем да свържем изговорът *у* със стесняването на гласната *о > у*, което се среща най-често след съгласни *к, г*, в края на думите и при лабиални съгласни: *многу, малу*. Лабиален рефлекс се отбелязва в традиционния диалект и в групи съгласни, развили се на мястото на сонанти – срв. *б̀òр̀го, п̀òр̀во, с̀òн̀це*. След провеждането на обучение много младежи започват да употребяват в писмените си работи книжовните облици с гласна *ъ*, като често възниква конкуренция между варианти. Наблюдават се и отклонения от книжовната норма, свързани с дистрибуцията на гласната: *мал̀ък – мал̀ько, нис̀ък – нис̀ька, д̀ьл̀г – д̀ьл̀га* и др.

Устната и писмената реч отразява рефлексията *е* на стб. ÿ: *темни пер̀дет̀а*. Данните обаче показват, че този рефлекс не е обхванал всички позиции. По време на урок на прилагателното *дебел* курсистите посочват антоним *т̀нок* и в писмените им работи се употребяват форми *т̀ноки//т̀н̀ки*: *Веждите и са много черни и т̀ноки, Веждите ми се черни и т̀н̀ки*. Това показва, че по отношение на застъпникът на ÿ в тази дума в диалекти от областта Голо бърдо се е развил непреден по място на учленение рефлекс, както това е в книжовния български език, макар и с различна реализация – в традиционния говор изяснен в *о*, както рефлексът на стб. ú, и с колебание в мястото на вокала. Подобен изговор е характерен за крайните югозападни говори, но за разпространението му в Дебърско данните в публикуваните трудове са противоречиви (БДА-ОТ 2001: к. № 14).

Проследяването на особености на граматично равнище е по-сложно, защото морфологичните средства се реализират чрез елементите на фонетиката. Една от най-често срещаните особености в устната и в писмената реч на младежите е членната форма *-ом//о*: *автòбусòт, братòт, двòрот, прозорецòт, тестòт, й̀спитò*; *Големият брат е кус и слаб*. При обучението естествено се усвоява и книжовния фонетичен облик на члена: *Нос̀ът ми е мал̀ък и праф. # Другият брат е д̀ьл̀г*. Но дори и тогава при същ. от м. р. не се прави разлика между пълен и кратък член: *Прозореца й̀е пок̀риен со пер̀дет̀а # На прозорецòт има темни пер̀дет̀а*.

Отбелязват се някои различия при употребата на членуваните форми под влияние на албански. Най често те са свързани с липсата на членуване в съчетания от съществително и прилагателно или местоимение от типа на прилагателните – случаи, при които в албански се използва специален свързващ член: *Моя фамилия живее там; Моя майка работи в супермаркет; Един брат се казват Таулант # Другиот брат е зоботекник*. Различия и възникване на дублети в резултат от влиянието на албански се наблюдават и при членуването на преки или непреки допълнения: *Този човек влегува в стая # Този човек излизува от стаята*.

В някои писмени работи се среща употреба на *един* като неопределителен член при общо назоваване на обекта под влияние на албански: *Аз имам едно семейство много хубаво; Той има един нос малък и устни много тънки*. Това е езикова особеност от романски тип, която е следствие от билингвизма.

За системата на глагола е специфична употребата на старинната форма *ести* (стб. $\text{-}\rho\zeta\acute{\upsilon}$) на глагола *съм* в 3. л. ед. ч.: *Баща мой ести висок. Майка моя ести висока. Братот мой ести висок и пълен. Той ести многу смел*. Това е една интересна успоредица между български и албански език – срв. съответствие в алб. *është* (лат. *est*, гр. *ἔστι*; лит. *esti, est* – БЕР 1971: 474). От приведените съответствия с латински и други балкански и славянски езици става ясно, че в случая се проявява една обща старинна особеност. Вероятно успоредицата в албански е спомогнала за запазването на стб. форма. Вариантът *e* на глагола най-често е йотуван: *Нашата стая ѝе голема; Моето легло ѝе до прозореца*. В 3. л. мн. ч. най-често се изговаря и изписва форма *сет//се*: *Др'угари от дћце сет мнћгу х'убави; Очите му се зелени, а веждите му се дебел*.

При образуването на формите на страдателните причастия се конкурират моделите с компонент *-н* и *-т*: *Прозореца ѝе покрийен; И'маше икћдни вћдтре, ма когћто е изгћрено, изгћрето бћше сћлото*.

Формите за минало неопределено време показват наличието на разнотипни варианти у едни и същи информатори. Употребяват се форми, образувани със спомагателен глагол *имам* и мин. страд. прич.: *Нћ го ѝмаме напѝшано; Ёто тћстот, ѝмает мћло помћжето; Училището и гимназията я имам свършвано в Тирана а виштите студии ги имам свършвано в Македония. Там аз имам живеано 5 години*. Според П. Асенова констукциите от типа *имам видено* са отражение на романския тип перфект, който се среща и в албански и гръцки език (Асенова 2007: 48). Същевременно в речта на младите голобръдчани се срещат и форми, образувани със спомагателния глагол *съм* и мин. страд. прич.: *ѝмат врћме иту нћ сум пћйден. Овде сме дћйдени; Нћ сум кинѝсан (тръгнал) за во ку"рс; Тћй е би`ден интелектућл*. Тази особеност също се среща и в романските езици – напр. френски, където макар и малка част от глаголите образуват *passé composé* с глагола *être* (съм), а не с глагола *avoir* (имам). Както личи от изследванията на Вл. Георгиев (Георгиев 1985: 113 и сл.), подобни конструкции не са чужди и на съвременния български книжовен език. Затова, според мен, наличието на конструкции със спогат. гл. *съм* и мин. деят. прич. от типа *сме пораснали* не трябва непременно да се тълкуват като привнесени от изучаването на стандартния вариант. Вероятно тук става дума за по-сложни процеси, свързани със семантични и структурни промени във формите на перфекта.

В устната и писмената реч се употребяват диалектни форми за несвършен вид: *Този човек влегува // Този човек излизува; Той влазя//Той излазвя* и др. Интересно е, че тези диалектни форми се проявяват в речта на курсистите и при четене, поради което написаната в учебника книжовна форма *излизаме* се прочита от студента като *излћгаме*. Феноменът е още едно доказателство за доминирането на диалектния код в

езиковото съзнание. Но в същото време той показва и единството на структурния модел на регионалния и стандартния код, поради което между тях лесно се установява паралелизъм.

Традиционната частица за бъдеще време в речта е *к'е*, но в писмени и устни работи се среща и книжовната разговорна форма *ша//ше*: *К'е те зема на телефон # Ша те зема `утре, ша ти кажа*. Като влияние от албански език може да се третира наличието на много силна палатализация на съгласната, която започва да звучи както в албански – звук среден между *к'* и *ч'*. При отчитането на тази особеност, обаче, трябва да се има предвид и взаимното влияние между албанските и славянските диалекти от дълбока древност.

Интерференция с албански език се наблюдава при употребата на някои предлози. Така за диалектния регион е характерна употребата на предлог *от* с посесивно значение: *В стаята от децата има две мали легла*. Интересна успоредица с албански език е употребата му в конструкции със значение 'по, за': *Хода в курсот от български език* – срв. алб. <*Jap mësim*> *në rusisht*. Фактически се установява взаимна връзка *от* бълг. – на кн. бълг.// *от* 'на' рег. бълг.// *në* 'по, за' – алб. (Българско-албански: 1959). Отбелязана е и употреба на предлог *на* със значение 'в', която от една страна показва успоредица с албанския, а от друга е позната и в разговорния български език: *В Македония на град Скопие, както Живея на село//Отивам на село # Отивам в Тирана // Vete në Tiranë*.

В областта на синтаксиса се наблюдават редица особености на словоредата, които могат да бъдат обяснени като влияние от страна на съвременния албански език. На първо място това е поставянето на определенията – прилагателни, местоимения и др. след съществителните имена: *Той има един нос малък и устни много тънки; В стаята имат и нешта друге, Татко ми мѝ работи на Елбасан # Аз имама близу моята леля*.

Както в много други български диалекти и тук въпросителните изречения се оформят с помощта на повишаваща интонация. *Плѝшташ мнѝгу пѝри? `Испитот е мнѝгу тр`удно? Да се нѝпиеш нѝшто др`уго?* Като влияние на албанския може да се обясни употребата на частица *а* 'дали, ли' в началото на въпросителните изречения: *А сѝкаш ѝште мѝло?*

От прегледа на характерните особености в речта на най-младите представители на населението от български произход в Голо бърдо (Албания) може да се направи изводът, че на битово равнище те и в наши дни използват родния си диалект като пълноценно средство за общуване. В процеса на обучението елементите на регионалния код се заместват от елементите на стандартния речев код на базата на сходството и единството на структурата им. Интерференция в резултат от билингвизма между българския и албанския език на граматично равнище се наблюдава при функционирането на категорията определеност, както и в някои елементи на синтаксиса.

Литература

- Асенова 2007: Бележки върху българските говори в Албания. – В: *Българските острови на Балканите*. София, стр. 45–51.
- БДА-ОТ 2001: *Български диалектен атлас. Обобщаващ том, ч. I–III. Фонетика. Морфология. Лексика*. София.
- БЕР: *Български етимологичен речник*, т. III, 1986; т. IV, 1995; т. VI, 2002. София.
- Бояджиев 2007: Архаизми и иновации в диалектите на Гора и Голо бърдо. – В: *Българските острови на Балканите*. София, стр. 52–63.
- Българско-албански 1959: *Българско-албански речник*. София.

- Георгиев 1985: Георгиев, Вл. Възникване на нови сложни глаголни форми със спомагателен глагол *имам*. – В: *Проблеми на българския език*. София, стр. 113–137.
- Петкова 2005: Говорът на с. Стеблево, Голо бърдо. – В: *Българите в Албания*. Културно-просветно дружество „Огнище“, София, стр. 69–76.
- Селищев 1981: Селищев, А. М. *Полог и неговото българско население*. София.
- Селищев 1981а: Селищев, А. М. *Славянското население в Албания*. София.
- Хъдсън 1995: Хъдсън, Р. Д. *Социолингвистика*. София.